

Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до проведення екскурсій

Вікторія КОВАЛЬ,

кандидат біологічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

Природничі екскурсії є важливою складовою навчально-виховного процесу початкової школи. У програмі для загальноосвітніх навчальних закладів «Природознавство. 1–4 класи» рекомендовано використовувати «місцевий природознавчий і краєзнавчий матеріал, проводити екскурсії в природу» для формування у школярів дослідницьких умінь [4, с. 2]. Загальновідомо, що екскурсії не лише сприяють закріпленню знань з природознавства, окрім того, дитина набуває навичок самостійної роботи, а найголовніше, – відбувається накопичення чуттєвого досвіду, реальних яскравих вражень, важливих для успішного пізнання навколишнього світу.

Видатні педагоги Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський зазначали важливість природи для гармонійного розвитку особистості. Український педагог С.Ф. Русова у праці «Шкільні екскурсії і їх значення» радила здійснювати у дитячих садках, школах, інших освітніх закладах прогулянки та екскурсії на природу, організовувати походи по рідному краю. Усі ці заходи зазвичай поєднуються з розв'язанням інших навчально-виховних завдань. Екскурсії, походи рідним краєм, за твердженням вченої, є надзвичайно важливим засобом краєзнавства і патріотичного виховання, а також розширення і поглиблення знань з природознавства. «Шкільні екскурсії навчають нашу молодь пильно стежити за всіма дрібницями життя, навчають поважати закони природи, що керують життям. В мандрівках буде складатись характер учнів, звички самостійності... На здоров'я учнів екскурсії зроблять найкращий вплив» [5, с. 34].

Сучасні відомі науковці-методисти в галузі дошкільної (Н.Яришева, Н.Лисенко, Г.Беленька) та початкової освіти (О.Савченко, Л.Нарочна, Т.Байбара, О.Ліннік) розробили класифікації екскурсій, їх методику, розкрили актуальність природничих екскурсій для екологічного виховання підростаючого покоління. Модернізація системи освіти на сучасному етапі передбачає вдосконалення підготовки вчителів початкових класів у вищих педагогічних закладах, що має забезпечити загальноосвітні школи якісними педагогічними кадрами. У Державному стандарті початкової загальної освіти визначено ключові компетентності учнів, з-поміж яких – природознавчу, яка охоплює: «засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину, основ екологічних знань, опанування способів навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, розвиток ціннісних орієнтацій у ставленні до природи» [2]. Отже, зростають і вимоги до вчителя,

який повинен володіти сучасними науковими знаннями, різними методами, інноваційними технологіями. Проте аналіз результатів опитування вчителів початкової школи виявив, що вони недостатньо у своїй роботі використовують природничі екскурсії. Застосування практичних методів, зокрема спостереження й експерименту, які найчастіше використовуються під час екскурсії, «потребують від учителя особливої уваги до організації уроку, оскільки керувати самостійною практичною діяльністю школярів дуже складно. Тому в системі професійної підготовки необхідно не тільки вивчати методику проведення спостережень і експериментів у природознавстві, але й розкривати сутність цих явищ, вчити організовувати, насамперед, самостійну практичну діяльність молодших школярів» [1]. Тож **метою статті** є розкриття особливостей підготовки майбутніх вчителів початкової школи до проведення природничих екскурсій.

У вищих навчальних закладах під час підготовки майбутнього фахівця початкової школи викладаються дисципліни загальнопедагогічного та методичного спрямування. Одне із перших ознайомлень з екскурсією як формою організації навчального процесу студентів відбувається в процесі вивчення навчального курсу «Дидактика». Основна підготовка майбутніх учителів початкової школи щодо означеної проблеми здійснюється у контексті навчальної дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство». Цей предмет є нормативним для підготовки бакалавра напряму «0101 Педагогічна освіта (6.010102 Початкова освіта)» і викладається на другому курсі в обсязі 126 годин (3,5 кредити ECTS). Ця навчальна дисципліна має на меті допомогти майбутнім учителям оволодіти теорією і практикою виховання, навчання, розвитку особистості молодших школярів у процесі вивчення предметів освітньої галузі «Природознавство».

Розглянемо теми і методичні особливості лекційних і практичних робіт з навчальної дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство» під час підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення природничих екскурсій.

У ході вивчення теми «Історичні етапи становлення природознавства як навчального предмета в школі» наголошується, що класики західноєвропейської педагогіки Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, Ф.Фребель, М.Монтессорі та вітчизняні педагоги К.Д. Ушинський, С.Ф. Русова, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський однією з важливих форм спілкування дітей з природою вважали екскурсії. Вони високо оцінювали навколишню природу як фактор розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку дітей.

На практичному занятті, присвяченому аналізу сучасних програм освітньої галузі «Природознавство», студенти визначають, що кількість природничих екскурсій, починаючи з 1-го по 4-й класи, зменшується. Водночас складність та наповнюваність екскурсій інформацією, термінологією, поняттями, набуття певних умінь та навичок має зворотньо пропорційну залежність. Наприклад, у четвертому класі передбачається єдина екскурсія – «Орієнтування на місцевості за допомогою компаса», вона є географічною, в ній ускладнюються завдання та збільшується обсяг самостійної роботи учнів.

Під час лекції «Форми організації навчання освітньої галузі «Природознавство» в початковій школі» одним із питань, що вивчається, є «Методика проведення природознавчих екскурсій». Тому на початку викладення матеріалу необхідно зазначити, що урок-екскурсія у методиці викладання природознавства розглядається як організаційна форма навчання, що дає змогу учням безпосередньо вивчати природне довкілля. Вона перебуває в тісному логічному зв'язку з попереднім та наступними уроками і потребує застосування активних методів пізнання природи. Особлива цінність природничих екскурсій як специфічної форми навчання полягає в тому, що предмети і явища навколишньої дійсності сприймаються в усіх їх взаємозв'язках, що сприяє формуванню в учнів міцних і реалістичних знань та елементів наукового світогляду [3, с.103]. Основним методом навчання у процесі екскурсії є спостереження, що поєднується з поясненням учителя, бесідою, виконанням робіт практичного й дослідницького характеру. Студентам необхідно назвати та пояснити різні класифікації екскурсій.

Розкриваючи методику організації та проведення екскурсій, необхідно зазначити, що у **першому класі**, коли дитина найбільше відкрита для сприймання навколишнього світу, за програмою «Природознавство» рекомендовано п'ять екскурсій за такою тематикою:

- «Ознайомлення з об'єктами неживої та живої природи»;
- «Спостереження за осінніми змінами в живій і неживій природі»;

- «Екскурсія у сад (парк, сквер, ліс). Правила поведінки у природі»;
- «Екскурсія до краєзнавчого музею, шкільного живого куточку до зоопарку (на вибір)»;
- «Екскурсія до водойми (до лісу). Правила поведінки поблизу водойми (у лісі)».

Екскурсії мають проводитися за темами, що дає школярам можливість закріпити отриманні знання на уроках. Відсутність екскурсії або пізніше її проведення формує у дітей бар'єр між змістом досліджуваного матеріалу за підручником та об'єктами природи. Під час проведення екскурсій у першому класі необхідно включати збір природничого матеріалу (який використовується на уроках трудового навчання, образотворчого мистецтва, літературного читання) та ігрові моменти (словесні й рухливі ігри). Словесні ігри рекомендується використовувати з метою закріплення, узагальнення та систематизації знань. Використання ігрових моментів дає можливість: *по-перше*, перевірити поняттєвий апарат, назви об'єктів живої та неживої природи; *по-друге*, зацікавити дітей, бо провідною діяльністю шестирічок є ігрова.

Аналізуючи екскурсії для **другого класу**, студентам необхідно наголосити, що вони присвячені сезонним змінам у природі:

- «Спостереження за природою восени»;
- «Спостереження за природою взимку»;
- «Екскурсія до весняного лісу (парку)»;
- «Екскурсія до будинку природи (відділ природи у краєзнавчому музеї)».

Тому екскурсії у другому класі можна проводити тією самою місцевістю, використовуючи ті самі об'єкти спостереження, але залучати нові підходи організаційної роботи та різні методичні рішення. Така форма роботи дає змогу формувати в молодшого школяра вміння порівнювати об'єкти природи у різні сезони року. Наприклад, кущі калини, горобини у травні цвітуть білим цвітом, а взимку – приваблюють птахів та дають можливість побачити дітям північних представників – снігура, омелюха.

Студентам варто наголосити на тому, що в програмі **третього класу** наскрізною темою є збереження видового біорізноманіття, збереження природи в цілому. Тож передбачається єдина екскурсія «Ознайомлення з різноманіттям рослинного і тваринного світу рідного краю». Готуючись до цієї теми, майбутній учитель особливу увагу повинен приділити відбору рослин певної місцевості. Бажаючи, щоб вони були різноманітні: типові (хвойні або листяні, дерева, кущі, трави), вічнозелені, інтродуковані, рідкісні або ті, що мають велике господарське значення. Під час бесіди на екскурсії вчитель повинен звертати увагу школярів на причини зникнення рідкісних рослин, зокрема: масове збирання дикорослих лікарських, харчових і декоративних рослин; забруднення повітря, водойм, зміну умов існування цих рослин тощо.

Організація екскурсії в **четвертому класі** вимагає від учителя особливої уваги, оскільки у

достатньо складній роботі учнів буде задіяний клас. Клас бажано розподілити на групи по 3–4 учня, кожна з яких отримає завдання, що підготовлені заздалегідь. На закріплення знань можна запропонувати найкращій команді підготувати «Схованку – побажання», що значно підвищить зацікавленість учнів та ефективність уроку.

Важливою темою в підготовці майбутнього вчителя є тема практичного заняття «Організація і методика проведення екскурсій у природу». Студентам запропоновано такі питання:

1. Екскурсія як організаційна форма навчання.
2. Значення екскурсій.
3. Підготовка вчителя та учнів до проведення екскурсій.
4. Етапи екскурсій.
5. Зміст екскурсій з природознавства в початкових класах.
6. Складання розгорнутого плану-конспекту екскурсії в природу.

Майбутні вчителі початкової школи в процесі підготовки до практичного заняття підбирають та розробляють конспекти екскурсій, цікавий дидактичний матеріал, фольклор, ігри, перелік можливо збирання природничого матеріалу до екскурсій. Необхідно зазначити, що після проведення природничої екскурсії учням обов'язково треба закріпити набуті знання, опрацювати зібраний матеріал. На цьому етапі можна запропонувати студентам роботу в групах: обрати тему екскурсії для певного класу та різні види закріплення вивченого матеріалу. Під час обговорення всі ідеї студенти записують у власну скаблничку, в якій зібрано плани-конспекти різних уроків, розробки виховних годин, бесіди тощо.

Як узагальнення, наприкінці практичного заняття необхідно наголосити, що екскурсії – це особлива форма організації навчального процесу, яка сприяє вихованню естетичних почуттів молодших школярів, формує в них бережливе та відповідальне ставлення до природи, розвиває пізнавальні інтереси та спостережливість.

Розкриття педагогічних та методичних аспектів підготовки майбутнього вчителя має велике значення для проведення екскурсій, але не менш значущим є природничий аспект цього процесу. Важливою складовою у фаховій підготовці до проведення природничих екскурсій відіграє нормативна навчальна дисципліна «Основи природознавства», яка викладається на першому курсі в обсязі 108 годин (3 кредити ECTS) і охоплює три модулі «Землезнавство», «Ботаніка», «Зоологія».

Курс «Основи природознавства» передбачає глибоке вивчення на науковій основі тем шкільної програми з природознавства, сприяє формуванню в студентів системи поглядів, принципів, норм поведінки щодо природного середовища, дає змогу навчати майбутніх педагогів проводити спостереження за об'єктами та процесами географічної оболонки, застосовувати теоретичні знання для організації роботи з молодшими школярами та

спрямовувати їх на охорону природи. Розглянемо деякі актуальні аспекти цієї навчальної дисципліни щодо підготовки вчителів до проведення природничих екскурсій.

Модуль «Землезнавство» дає змогу під час опанування:

- теми «Рельєф земної поверхні» – ознайомитися з різними типами рельєфу та видами ландшафту своєї місцевості для полегшення вибору місця проведення екскурсій зі школярами;
- питання «Ґрунтовий покрив» – дослідити основні типи ґрунтів у своїй області;
- питання «Гідросфера України» – приділити увагу вивченню водойм своєї місцевості, характеристичі річок, їх типу живлення та поняттю режим річки;
- теми «Клімат» у питанні «Погода. Прогнозування погоди» – ознайомитися з метеорологічними елементами погоди, особливу увагу приділити температурному чиннику та вологості, щоб знати в які періоди доби і за якої температури можна проводити екскурсії з учнями; під час вивчення цієї теми сформувати основні знання про явища неживої природи, які спостерігаються з метою складення календаря природи, аби знати кліматичні закономірності в різні сезони року.

Модуль «Ботаніка» дає змогу під час вивчення:

- теми «Будова рослинного організму» – сформувати в студентів алгоритм опису рослин, який вони використовують у ході проведення екскурсій;
- цієї самої теми, питання «Розмноження рослин» – розкрити різноманітні способи розмноження рослин, які школярі можуть побачити на екскурсіях;
- теми «Рослини і середовище» – ознайомити студентів з основними факторами середовища та їх роллю у житті рослин, розкрити взаємозв'язки між рослинами і навколишнім середовищем;
- теми «Гриби», «Вищі рослини», «Покритонасінні або квіткові» – ознайомити студентів з типовими рослинами своєї місцевості та рослинами, які перебувають під охороною;
- теми «Покритонасінні рослини» – звернути увагу на декоративні рослини, які можуть використовуватися як об'єкти для екскурсій;
- різних тем – зосередити увагу студентів на знанні отруйних рослин своєї місцевості, щоб гарантувати безпеку школярів в ході проведення екскурсій.

Модуль «Зоологія» дає змогу під час опанування:

- усіх тем модуля – ознайомити студентів з типовими представниками своєї місцевості; акцентувати на пристосуванні організмів до різних середовищ життя; вивчати зміни у поведінці та зовнішньому вигляді тварин в різні пори року;
- теми «Членистоногі» – звернути увагу на кліщів і комах, які є збудниками хвороб у дітей;
- теми «Птахи» – ознайомити студентів з кочуючими, перелітними та осілими птахами, які зустрічаються в своїй місцевості;

• усіх тем модуля – ознайомити студентів з рідкісними тваринами, занесеними до Червоної книги.

У формуванні первинних навичок проведення природничих екскурсій, а також в оволодінні необхідними формами і методами майбутньої роботи з дітьми та оцінці їх результатів важливу роль відіграє «Польова практика». Вона проходить наприкінці I курсу після вивчення навчального предмета «Основи природознавства» і має на меті вивчення природи у комплексі – виявлення взаємозв'язків, які існують в природі між її компонентами (геологічною будовою і рельєфом, рослинним і тваринним світом). Завданнями польової практики, спрямованими на формування вміння проводити екскурсії, є:

– ознайомлення студентів із типовими представниками флори і фауни своєї місцевості;

– підготовка студентів до організації і проведення екскурсій у природу, формування навичок проведення краєзнавчої роботи, організації гуртків;

– виховання у студентів бережливого ставлення до природи рідного краю та ознайомлення їх із прийомами і методами природоохоронної діяльності.

Під час проходження польової практики студенти безпосередньо навчаються спостерігати за об'єктами та явищами живої і неживої природи. Особливу увагу треба зосередити на правилах безпеки дітей на екскурсії:

• провести інструктаж безпечної поведінки у лісі, біля річки, озера, на лузі;

• ознайомити з отруйними рослинами своєї місцевості – знати їх отруйні частини, вплив на організм людини, правила безпеки та першу допомогу.

Підсумовуючи, зазначимо, що в процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення природничих екскурсій важливими є загальнопедагогічна, методична та природнича складові. За допомогою шкільних природничих екскурсій створюються умови для закріплення отриманих знань учнів, виявляються можливості зв'язку природних явищ та їх впливу на розвиток людської цивілізації; засвоюються загальнолюдські цінності, норми поведінки у природі; формуються основи екологічної культури молодшого школяра. Від рівня підготовки майбутнього вчителя залежить успішність життєво важливих умінь і навичок школяра, орієнтація його на ціннісне ставлення до здоров'я людини й природного середовища, екологічнобезпечну поведінку. Тому розглянуте питання є актуальним і потребує особливої уваги під час підготовки вчителів початкової школи.

Література

1. Біда О. Модель підготовки студентів до викладання природознавчих дисциплін у початковій школі / О.Біда // Рідна школа. – 2002. – №11. – С. 47–49.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова освіта. – 2011. – №18. – 43 с.

3. *Зміст* та навчально-методичне забезпечення педагогічної практики: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта». – Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2012. – 160 с.

4. *Природознавство*. Програма для загальноосвітніх закладів. 1–4 класи [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

5. Русова С.Ф. Шкільні екскурсії і їх значення / С.Ф. Русова // Світло. – 1911. – №8. – С. 25–34.

Анотації

Вікторія КОВАЛЬ

Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до проведення екскурсій

У статті розкриваються особливості загальнопедагогічної, методичної та природничої підготовки майбутніх вчителів початкової школи до проведення природничих екскурсій.

Ключові слова: майбутній вчитель початкової школи, природничі екскурсії.

Викторія КОВАЛЬ

Підготовка будущих учителей начальной школы к проведению экскурсий

В статье раскрываются особенности общепедагогической, методической и природоведческой подготовки будущих учителей начальной школы к проведению экскурсий.

Ключевые слова: будущие учителя начальной школы, природоведческие экскурсии.

Victoriya KOVAL

Training of future primary school teachers to organizing excursions

The article deals with the peculiarities of pedagogical, methodical and nature history training of future primary school teachers to organizing nature history excursions.

Keywords: future primary school teachers, nature history excursions.

